

Doc. RNDr. Peter Sýkora, PhD.

O rozdiel medzi Descartovým a Berkeleyho bohom.

Sýkora, P. : *O rozdiel medzi Descartovým a Berkeleyho bohom*. In: E. Farkašová a M. Szapuová (eds.) Filozofia: minulé podoby – súčasné perspektívy. Zborník z konferencie konanej dňa 6.-7.2. 2003 na Katedre filozofie a dejín filozofie FF UK, str. 253-258, Bratislava 2003.

Abstrakt

Je Berkeley dôslednejší než samotný Descartes? Berkeley odmieta síce existenciu nezávislého vonkajšieho sveta, ale ani on sám nie je schopný sa úplne vymaniť z osídleného Karteziánskeho kruhu. Taktiež potrebuje boha, aby mu garantoval pravdivosť vonkajšieho sveta, avšak s tým podstatným rozdielom, že jeho boh svet ako súbor predstáv priamo vytvára (do nás vkladá), kým Descartesov boh len garantuje pravdivú korešpondenciu medzi vonkajším a vnútorným svetom.

Berkeley = radikalizovaný Descartes?

„Prekvapujúco“ - píše Berkeley¹ a človek sa nemôže ubrániť dojmu, že toto svoje prekvapujúco (*strangely*) mieni dosť ironicky – „prevláda medzi ľuďmi názor, že domy, hory, rieky, jednoducho všetky vnímateľné predmety (*sensible objects*) majú prirodzenú či skutočnú (*real*) existenciu, odlišnú od spôsobu, akou ich vníma myseľ (*understanding*).... Čo iné sú tieto predmety než veci, ktoré vnímame zmyslom (*perceive by sense*), a čo iné vnímame než naše vlastné predstavy či vnemy (*ideas or sensations*); a či si jednoducho neodporuje, žeby mohli existovať niektoré z nich alebo ich kombinácia bez toho, aby boli vnímané?“

Berkeleyho argumentácia je veľmi jednoduchá – predstavy (nazýva ich idey, podobne ako Descartes, Locke či Hume, ale nejde o platónske idey ani nič podobné, v post-husserlvskej filozofii by sme ich označili ako fenomény) sú vždy predstavami niečoho, čo má schopnosť si predstavovať, teda nejakej mysle. Z toho tiež plynie dôležitý dôsledok – predstavy nemôžu existovať bez mysle.

„Každý uzná, že ani naše myšlienky (*thoughts*), ani naše vášne (*passions*), ani predstavy (*ideas*) vytvárané predstavivosťou (*imagination*), nemôžu existovať bez mysle (*mind*).“ (§3)

A súčasne Berkeley považuje za absolútny nezmysel (*perfectly unintelligible*) hovoriť „o absolútnej existencii nemysliacich vecí bez akéhokoľvek vzťahu k tomu, či sú vnímané.“

¹ § 4 BPhW, s.78, PZLP, s. 61. Pokiaľ nie je uvedené ináč, ide o môj preklad s prihliadnutím k PZLP.

Berkeley zastáva rovnaký názor ako Descartes, v ranej etape svojej metodologickej skepsy, ktorý tiež neuznáva existenciu ničoho iného okrem predstáv (*cogitationes*) a substancie, či veci, ktorá si ich predstavuje (*substantia/res cogitans*). Ako vieme, Descartes pri tomto postoji nezostáva a nakoniec dokazuje samostatnú a na mysliacej substancii nezávislú existenciu presne toho, čoho existenciu Berkeley popiera – totiž jeho *unthinking things*. Znamená to, že Berkeley je Descartom, ktorý zostal na pól cesty, alebo naopak, Descartes je nedôsledným, pretože ide ďalej tým, že prekračuje limity, ktoré sám objavil?

Existencia telesného (fyzického/fyzikálneho) sveta

Descartes, tak ako Berkeley, spochybňuje existenciu vonkajšieho sveta. Obaja dospievajú k presvedčeniu, že predstavy vonkajších predmetov musia mať príčinu, ktorá sa nachádza mimo ja z jednoduchého dôvodu – ide o kategóriu predstáv, ktoré okrem toho, že sú pociťované „živšie a výraznejšie“ (*magis vividae et expressae*, majú väčšiu silu a životnosť ako , alebo by povedal Hume – *force and vivacity*) sú aj nezávislé na mojej vôli. Descartes ešte chvíľu uvažuje, že by mohla byť vo mne neznáma a zatiaľ nepoznaná schopnosť vo mne² vytvárať tento typ predstáv, ale temer okamžite tento smer zavrhuje, akoby mal panickú hrôzu z toho, že by musel pripustiť možnosť podvedomia.

Môže ísť napríklad o nejakú zatiaľ neznámu schopnosť vo mne³, ktorá spôsobuje existenciu predstáv vonkajších predmetov, a ktorá by mohla byť nezávislá na mojej vôli. Vlastne nemohla – pretože predstavy musia byť produktom činného princípu, či už vo mne alebo mimo mňa. Vo mne tento činný princíp byť nemôže, pretože tento typ predstáv je na mojej vôli nezávislý. Takže to môže byť buď duchovný princíp (boh) alebo telesný princíp (teleso). Môže to byť boh, ale podľa Descarta nie je, pretože boh neklame - a z toho vyplýva, že týmto princípom byť nemôže – či už bezprostredne alebo prostredníctvom nejakého iného stvorenia – pretože potom by som tieto predstavy musel vnímať ako predstavy do mňa vkladané bohom – ale takto ich nevnímam, práve naopak, prirodzene ich vnímam ako pochádzajúce od telies.

Vzniká otázka, či by sa existencia vonkajšieho sveta nedala dokázať podobne, ako sa tradične dokazuje existenciu boha. Základným axiomom, o ktorý sa v dôkaze božej existencie Descartes opiera je, že príčina musí mať minimálne toľko reality, ako jej dôsledok. Takže ak máme v sebe ideu dokonalosti/nekonečna musí táto mať ako svoju príčinu niečo čo je aspoň tak reálne ak nie reálnejšie, než predstava dokonalosti. Nemôže to byť príčina nedokonalá či konečná, akou je *res cogitans*. A tak ostáva už len jedna možnosť – príčinou tejto predstavy je samotný princíp nekonečna/dokonalosti – boh.

Prirodzené predstavy nie sú podobné vonkajším predmetom

Najčastejšou chybou ako podľa Berkeleya, tak aj podľa Descarta je považovať akože prirodzené predstavy vonkajších predmetov za niečo podobné (*similes*) týmto predmetom.

„Nic se mi nenabízí (nič nie je viac zrejmé – *nihil que magis obvium est*) víc než soudit, že svou podobu (*suam similitudinem*) do mne (*in me*) posílá (*immittere*) spíš tato věc, než něco jiného“⁴.

² Meditationes/Meditace ...str. 108-109 (VI. Meditácia)

³ Meditationes/Meditace ...str. 108-109 (VI. Meditácia)

⁴ Meditationes/Meditace ...str.56-57 (III. Meditácia)

Berkeleyho hlavný argument proti takejto podobnosti sa opiera o jeho vlastné analýzy procesu videnia, z ktorých vyplýva, že prvotné kvality sú rovnako subjektívne ako druhotné. Prvotné kvality nie sú ničím viac, než len artikulovaním Descartovej *res extensa*. Ak je *res extensa* rovnako subjektívna ako farba či bolesť, potom nejedná sa o *substantia extensa* pomimo substancii *cogitans*, potom je otázkou akého predmetu sa vlastne týka matematika. Podľa Berkeleya sa týka kvantifikovateľných vzťahov vo svete predstáv, ktoré sú generované v našej mysli Bohom, takže je to tiež Boh, ktorý generuje tieto vzťahy medzi predstavami a zaisťuje ich platnosť. Jeho omnipotencia mu dovoľuje tieto vzťahy porušiť – občas tak aj urobí – a vtedy hovoríme podľa Berkeleyho o zázrakoch. Ak by sme to chceli zhrnúť – Pytagorova veta je rovnako reálna a pravdivá ako bolesť mojich zubov.

Descartes hovorí o tom, že predstavy o vonkajšom svete sa vnucujú akoby prirodzene tak, akoby išlo o obrazy (*veluti*) predmetov vonkajšieho sveta. Spontánne (*spontaneo*) sme pudení tomuto veriť (*credendum*), avšak naše prirodzené svetlo (*lumine naturali*) nám neukazuje, že tomu naozaj tak je. A to je podstatné – pretože nič, čo nám ukazuje prirodzené svetlo nemôže byť spochybnené. Kým prirodzené popudy nás môžu veľmi ľahko oklamať, prirodzené svetlo nás (podľa Descarta) oklamať nemôže nikdy, pretože je do nás vložené samotným bohom a ten nikdy neklame, lebo nemôže klamať, pretože klamanie by sa priecilo jeho добрote. A v tomto spočíva podľa nás principiálny rozdiel medzi Descartovým a Berkeleyho bohom. Berkeleyho boh klame – tým, že v nás spôsobuje predstavy, ktoré sa „tvária“, že sú spôsobené niečím iným, než ním samotným. Takéto klamstvo by bolo podľa Descarta bolo v rozpore s božou dobrotou.

„A ježto Bůh neklame, je naprosto zjevné, že mi ony ideje [idey zmyslovo vnímateľných vecí – *ideas rerum sensibilibium* - PS] neposílá bezprostředně sám od sebe, ani prostřednictvím nějakého stvoření, v němž by jejich předmětná realita (*realitas objectiva*) byla obsažena nikoli formálně, nýbrž výhradně vynikavě (*eminenter*). Když mi však nedal žádnou schopnost jak to poznat (*agnoscendum*), ale naopak velký sklon věřit (*magnam propensionem ad credendum*), že ony ideje jsou vysílány (*emitti*) tělesnými věcmi (*rebus corporeis*), nevidím, jak by bylo možno chápat je jako neklamajícího (*non esse fallacem*), kdyby ony ideje byly vysílány odjinud než z tělesných věcí. A tělesné věci tudíž existují. (*Ac proinde res corporeae existunt.*)⁵“

A ak nie je boh dobrým, potom podľa Descarta nie je ani zaručená pravdivosť matematiky a potom ani poznanie vecí takých ako sú a nie takých ako sa nám zdajú.

„Snad ale všechny neexistují tak, jak je uchopuji smysly (*sensu comprehendo*), neboť ono uchopování smysly je v leccem dosti temné (*obscura*) a smíšené (*confusa*), ale přinejmenším je na nich všechno, co chápů (*intelligo*) jasně a rozlišeně (*clare et distincte*), tj. všeobecně vzato je na nich všechno, co se uchopuje (*comprehenduntur*) na předmětu čisté matematiky (*in purae Matheseos*)⁶.“

Podľa Descarta – na rozdiel od Berkeleyho – existuje svet mimo našich predstáv – a tento svet sme dokonca schopní poznávať. Ibaže tento svet je svetom matematických predmetov a vzťahov medzi nimi – teda svetom telies a ich pohybu v priestore. Snáď je dôležité upozorniť, že telesá nie sú len akýmsi matematickým aspektom vonkajších

⁵ Meditationes/Meditace ...str. 112-113 (VI. Meditácia)

⁶ Meditationes/Meditace ...str. 112-113

predmetov – ony sú vonkajšími predmetmi. Matematický charakter novovekej vedy nie je len poznávaním toho aspektu sveta, ktorý má matematický charakter, ale dôsledok toho, že existuje len matematický svet a žiaden iný. Keďže boh neklame (*Deus non sit fallax*), nemôže sa v mojich názoroch nachádzať nepravda, ktorú by som pomocou schopnosti danej od boha nebol schopný odhaliť a napraviť.

Berkeleyho boh ako Descartov zloboh (*deus malum*)

Na prvý pohľad Berkeleyho boh je Descartov zloboh. Znamená to, že v istom zmysle je Berkeley jednoducho len dôslednejší než Descartes, ktorý *de facto* existenciu vonkajšieho sveta dokazuje pomocou existencie boha. S jednou veľkou, ale podstanou chybou krásy – tento Descartov dôkaz je podľa mnohých tautologický (tzv. Arnauldov karteziánsky kruh) - predstavu (ideu) boha poznávame jasne a zreteľne, avšak jasne a zreteľne poznávame len vďaka bohovi.

Achilova päta karteziánskeho dôkazu spočíva v pojme božej dobroty – a zdá sa, akoby Descartes zostával poplatný platónskej tradícii idey Dobra. Ak sa však vzdáme pojmu boha ako dobroboha, pridáme o vedeckú metódu (jasné a zreteľné vnímanie), a teda aj možnosť matematického poznania a následne aj o možnosť poznania vonkajších predmetov, o je pre Descarta a Berkeleyyho to isté ako ich existencia (neuvažujú o kantovskom rozlíšení na síce existujúcu, ale nepoznatelnú vec osebe).

Božia dobrota mi garantuje, že sa môžem spoľahnúť na prirodzené svetlo v mojom intelektu. Vďaka nemu nachádzam kauzálnu spojitosť medzi mojimi predstavami sekundárnych kvalít a niečím tam vonku, čo ich spôsobuje. Sekundárne kvality nie sú síce podobné (*non similes*) telesám, ktoré ich spôsobujú, ale to neznamená, že nemôžeme zistiť, čo ich spôsobuje. Tak napríklad v ohni nie je nič podobné teplu a bolesti, ale

„je v ňom niečo, nech je to čokoľvek (*in eo aliquid esse, quodcunque denum sit*), čo v nás spôsobuje (*efficiat*) onen zmyslový vnem (*sensus*) tepla či bolesti.“

Na základe prirozeného svetla podľa Descarta vieme, že v príčine (*in causae efficiente*) musí byť prinajmenšom toľko reality (*realitatis*) ako v jej účinku (*in causae effectui*).

Túto kľúčovú metafyzickú axiomu rovnako ako Descartes berie ako samozrejmu aj Berkeley. Navyše, podľa neho dokonca, na rozdiel od Descarta, z tejto axiomy vyplýva, že len ontologicky podobné môže spôsobiť ontologicky podobné a preto len niečo duchovné (boh) môže spôsobiť duchovné (moje predstavy) a nie, ako je tomu u Descarta, že niečo nepodobné, ale dokonca niečo ontologicky presne opačné (dobré si tohto problému boli vedomí okkasionalisti).

Na druhej strane ani Berkeley nie je tak dôsledný, ako to deklaruje, a odvoláva sa na evidentné poznatky, ktorých charakter bližšie nešpecifikuje – sú mu evidentné ako pôvodné Descartovo cogito-sum a preto zrejme nepotrebuje ich platnosť nijako zdôvodňovať. Potom by zásadný rozdiel medzi Descartom a Berkeleym spočíval v tom, že Descartes považuje evidentnosť matematických právd za ten istý druh evidencie ako cogito-sum, kým Berkeley nie. Potom by samozrejme Descartes nikdy vážne neuvažoval o existencii zloboha. Tento pojem by bol len metodickou pomôckou ako „vykontrastovať“ evidenciu cogito-sum, ako jasnejšie a zreteľnejšie demonštrovať fundamentálnosť cogito-sum, ale vskutočnosti nikdy nepochybuje, že boh môže byť len dobrý a že zloboh nemôže ani na okamžik jestvovať.

Ako je známe, podľa Edmunda Husserla Descartes práve tu urobil svoju najväčšiu chybu. Cogito-sum nie je východiskom filozofických analýz, ale ich cieľom, nie je neotrasiteľným

Archimedovým bodom filozofie, ako si myslel Descartes, ale celým novým priestorom, a jediným skutočným priestorom filozofického uvažovania, pokiaľ filozofia ašpiruje na to, aby bola vedou. Tento priestor treba prebádať a zmapovať (fenomenologická deskripcia). Len tak zistíme, ako vyzerá takpovediac celá topológia cogito-sum, aká je povaha carteziánskeho prirodzeného svetla atď. Takýto fenomenologický výskum je vlastne skúmaním božej dobroty, ak by sme chceli zachovať Descartovu terminológiu. Descartes si však na analýzu božej dobroty netrúfol.

Berkeley analýzou predstáv dospieva k presvedčeniu, že len podobné môže pôsobiť na podobné, alebo ináč, len podobné môže byť príčinou podobného. Opiera sa pritom o „fenomenologické“ pozorovanie fantázie – tá dokáže z predstáv kreovať nové predstavy. Keďže mám v sebe druh (vonkajších) predstáv, ktoré moja fantázia a hlavne vôľa nemohla kreovať (evidentne nezávisia na mojej vôli - §29), závisia na nejakej vôli mimo mňa, a táto príčina musí byť rovnako duchovnej podstaty ako som ja, pretože duchovné dokáže pôsobiť na duchovné. Odtiaľ už je len malý krôčik k prehláseniu, že touto vonkajšou duchovnou príčinou mojich vonkajších predstáv je boh.

Vonkajšie predstavy sú vyvolané niečim zvonku

Berkeley vidí podstatný rozdiel medzi predstavami zvonka a predstavami zvnútra v dvoch veciach – že prvé sú živšie a bohatšie než druhé, no predovšetkým v tom, že prvé evidentne nie sú produktom našej vôle – teda musia pochádzať odniekadiaľ zvonku. Descartes to vidí podobne, ale na druhej strane prikladá, na rozdiel od Berkeleyho, podstatne väčší význam snovej skúsenosti, vďaka čomu je dokonca schopný pripustiť (čo Berkeley nie), že aj predstavy zvonku môžu byť vskutočnosťou predstavami vnútornými, vygenerovanými mnou samým. Berkeley len stručne konštatuje v § 18, že existencia snívania a duševných stavov šíalených ľudí dokazuje, že vonkajšie predstavy môžu vniknúť aj bez im podobných vonkajších telies a hneď pokračuje v nasledujúcom paragrafe 19, že aj keby sme pripustili, že takéto telesá existujú, nevieme si nijako predstaviť, ako by mohli spôsobovať v duši predstavy. Samozrejme Berkeley si je dobre vedomý všetkých ťažkostí, ktoré stavia kauzálne prepojenie *res extensa* s *res cogitans* pred karteziánsky dualizmus. Musíme si uvedomiť, že spojenie medzi dvoma úplne rozdielnymi substanciami akými je *res cogitans* a *res extensa* sa javí nielen fakticky nemožná, ale nemožné aj logicky. Podnes nie je táto otázka k všeobecnej spokojnosti vyriešená a vo filozofii pretrváva ako neustále frustrujúci problém mysle a tela (mind-body problem). Descartes nepoznal odpoveď, ale nepochyboval, že vskutočnosť je tento problém nejako prekonaný, Locke túto skutočnosť berie ako neproblematickú samozrejmosť. To mu Berkeley (nepriamo) vyčíta - pokladá za samozrejmu pravdu, akýsi druh evidencie, tvrdenie, že len podobné môže pôsobiť na podobné – a teleso v ničom nie je podobné duchu. Preto „nevie pochopiť, ako môže teleso pôsobiť na ducha alebo ako vôbec môže vtláčať nejakú predstavu do mysle.“ (§19). Vonkajšie telesá sú pre nás ako mentálne bytosti irelevantné – buď neexistujú, alebo ak existujú, aj tak by sme to nikdy nemohli vedieť, lebo by sme ich nikdy nemohli vnímať (čo je na rozdiel od Kanta pre Berkeley to isté).

Záver

Berkeleyho boh je skutočne všemocný, pripomína Descartovho zloboha, ale nie je jasné, či naozaj je tento boh aj garantom pravdivosti evidencie cogito-sum. Descartov dobroboh nie je a ani nemôže byť garantom evidencie cogito-sum, ale na druhej strane, je otázne, či je naozaj garantom existencie vonkajšieho sveta (sprostredkovanie cez garantovanie pravdivosti prirodzeného svetla).

A tak sa ukazuje, že nie je tak jednoduché odpovedať na otázku, či Berkeley je naozaj akýmsi radikálnejším Descartom, alebo Berkeley je rovnako, aj keď v inom, nedôsledný ako Descartes a zdá sa, že radikálnym domyslením oboch je až Husserlov projekt transcendentálnej fenomenológie.

LITERATÚRA

Berkeley, G. (1975). Philosophical works including the works on vision. London, J. M. Dent and Sons. (Skratka BPhW)

Berkeley, G. (1995). Pojednání o základech lidského poznání. Praha, Nakl. Svoboda. (skratka PZLP)

Descartes, R. (2001). Meditationes de prima philosophia/Meditace o první filosofii. Praha, OIKOYMENH. (skratka Meditationes/Meditace)